

Ірина Лембрик,

доктор медичних наук, професор,
ДВНЗ «Івано-Франківський національний
медичний університет»
(м. Івано-Франківськ)

Iryna Lembryk,

Doctor of Medical Sciences, Professor,
Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ivano-Frankivsk)
irunka80@ukr.net

УДК 378.147+616-053.2
ББК 77.4

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ ТА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ПЕДІАТРІЇ НА СТАРШИХ КУРСАХ

MOTIVATION FOR EDUCATION AND PROFESSIONAL SELF-PERFECTION DURING STUDYING OF PEDIATRICS IN UNDERGRADUATE COURSES

У статті подано огляд літератури та власні спостереження щодо мотивації до навчання та професійного зростання студентів, які вивчають педіатрію. Окреслено основні характеристики та складники поняття мотивації до навчання, види мотивів, а також власне професійної компетентності, покликаних сформувати особистість майбутнього лікаря. Наведені результати досліджень вказують на необхідність урізноманітнити роботу студента-медика в аудиторний та позааудиторний час з метою покращення практичної підготовки.

Ключові слова: студенти, професійне зростання, мотивація, самовдосконалення.

Literature review and our own considerations concerning motivation to study and professional development of students during pediatric classes are described in the article.

The objectives are: to study ascertainment of motivation and professional competence of undergraduate students during studying paediatrics at medical high school. The definition of motivation includes several aspects like: individual needs, interests, desires, objectives, motivation, improvements (dysprosium), ideals and motives.

Motivation is closely related to the level of professional and pedagogical direction of education, definition of competence. On one hand, it improves that motivation is as a tool of educational process, and on the other hand, it becomes the exact result of education. Motive belongs to conception definition to explain reasons and actions of individual. Due to it, we can explain what and how man can do.

During practical classes on paediatrics, motive is determined by solving practical tasks as a physician, to improve development of professional competence. A student in such a case becomes a subject of educational process, and the main problem with his motive might happen because of lack of motivation and deficit of social and educational activity.

Main descriptions and concepts of motivation, reason and professional competence, like components for individual development of future doctor, are figured in this article. Given results improve necessity to diversify the work of student-physician indoors and outdoors, with main focus on practice.

Keywords: students, professional development, motivation, self-perfection (self-education).

В статье приведен очерк литературы и собственные наблюдения по поводу мотивации к учебе и профессионального роста студентов, изучающих педиатрию. Очерчены основные характеристики и составляющие понятия мотивации к учебе, мотива, а также собственно профессиональной компетентности, вызванных сформировать личность будущего врача. Приведенные результаты исследований указывают на необходимость разнообразить работу студента-медика в аудиторное и внеаудиторное время с целью улучшения практической подготовки.

Ключевые слова: студенты, профессиональный рост, мотивация, самоусовершенствование.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Як свідчить аналіз наукової літератури, важливою умовою формування професійної спрямованості навчання у медичному вузі є підвищення мотивації студента до праці, стимулювання бажання навчатися та самовдосконалюватися [1, с.1-5; 3, с.25-28; 5, с. 48-67; 6, с.10-24].

Відомо, що продумана та вміло організована система професійного спрямування навчально-виховного процесу в освітніх закладах III-IV-го рівнів акредитації значно підвищує професійну грамотність майбутнього лікаря, поглиблює його інтерес до практичної діяльності, змінює життєві цінності та пріоритети, готує до труднощів професії [7, с.1-7].

Як відомо, проблема формування мотивації знаходиться на межі навчання і виховання [4, с. 274]. Це означає, що увага викладачів та психологів повинна бути спрямована не лише на пасивне отримання студентом знань та здійснення самого процесу навчання, але й на розвиток цілісної особистості студента у процесі навчально-пізнавальної діяльності [4, с. 274, 6, с.10-24].

Цьому не в останню чергу сприятиме виховання у студента медичного факультету почуття обов'язку та якостей, притаманних професії лікаря, а також створення системи цінностей, пріоритетів, соціально прийнятних в українському суспільстві, у поєднанні з активною поведінкою студента, спрямованих на їх здобуття [4, с. 256-274; 5, с. 48-67; 7, с.1-7].

З іншого боку, сьогодні пересічний викладач у типовому навчальному закладі зорієнтований переважно на підтримання зовнішньої мотивації у вигляді контролю, наказів та вимог [5, с. 48-67; 7, с.1-7]. Така практика згубно позначається на внутрішній мотивації студента, веде до поступового зниження інтересу до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Огляд літературних джерел та наші дослідження засвідчили визначальне значення мотивації до навчання та становлення професійної компетентності для підготовки будь-якого спеціаліста у медичній галузі [3, с. 25-28; 4, с. 274; 6, с.10-24].

Означене питання в педагогіці далеко не нове. Свідченням цього є той факт, що дослідженням мотивації людини до навчання свого часу активно займалися чимало вчених - С. Рубінштейн, Л. Божович, О. Ковальов, Г. Костюк, В. Мерлін, В. Сухомлинський, М. Алексєєва, І. Синиця та інші [3, с. 25-28; 5, с. 48-67; 7, с.1-7].

На сьогодні мотивацію до навчання можна розглядати з різних позицій. А. Маркова, зокрема, виділяє два типи стратегій дослідження мотивації:

1) вивчення впливу мотивації на діяльність, а також зміна діяльності в залежності від актуалізації у студента різних мотивів; 2) вивчення впливу діяльності на становлення мотиваційної сфери.

У психолого-педагогічній літературі, присвяченій цій темі, характеризують також поняття компетентності як невід'ємну складову особистості [3, с. 25-28; 5, с. 48-67; 7, с.1-7]. Наприклад, на думку

Т. Зеленецької, «компетентність» трактують як інтегральну якість особистості, здатність її до навчання, що ґрунтується на знаннях, досвіді та соціалізації, а також зорієнтовану на самостійну та успішну діяльність [7, с.1-7].

Д. Єрмаков [6, с. 10-24; 7, с. 1-7] розглядає дефініцію компетентності з точки зору невпинного, цілісного особистісного росту і самоосвіти. Остання, в свою чергу, ґрунтується на здатності: мобілізувати в оперативному порядку отримані знання та вміння – за необхідності; імплементувати засвоєні навички в кожній конкретній ситуації з урахуванням варіабельних специфічних аспектів (складний клінічний випадок, надання / не надання своєчасної невідкладної допомоги, етичні проблеми – евтаназія, деонтологія у спілкуванні з тяжко хворим); діяльність у межах певного алгоритму дій, передбаченого клінічним протоколом та локальним маршрутом дій; організація соціальної дії та залучення всіх необхідних для цього ресурсів (діагностична апаратура, ліки, наявність блок-схем та алгоритмів дій, застосування муляжів).

Сюди також відносять: володіння певними комунікативними навичками, що дає можливість логічно вибудувати взаємодію, спілкування з іншими спеціалістами в рамках професійної діяльності; наявність певних ціннісних орієнтирів, світогляду, загальної та етичної культури фахівця; розвиток та стимулювання мотивів до діяльності; намагання та здатність розвивати свій творчий потенціал, опановувати нові сфери діяльності.

Водночас у сучасній літературі знаходимо мало даних щодо формування мотивації у студентів до навчання, зокрема при вивченні дисципліни «Педіатрія».

Недостатньо інформації про становлення професійної компетентності та самовдосконалення в процесі виконання студентом поставлених завдань. Це підкреслює актуальність подальших досліджень в означеному напрямі.

Формування мети статті. Метою статті є: вивчити особливості становлення мотивації та професійної компетентності студента при вивченні педіатрії на старших курсах медичного факультету.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Насамперед слід зупинитися на визначенні основних дефініцій та понять. Саме поняття «мотивація» вміщує низку аспектів, під якими маються на увазі: потреби, інтереси, прагнення, цілі, мотиваційні установки студента (диспрозії), ідеали, а також ієрархію мотивів [1, с. 1-5].

Мотивація нерозривно пов'язана з рівнем професійно-педагогічної спрямованості освіти, поняттям компетентності як такої [6, с.10-24; 7, с.1-7]. Це, з одного боку, свідчить, що мотивація є засобом, а з іншого, – законотвірним результатом здійснення навчально-виховного процесу. Мотив – це концепційний термін, що тлумачить спонукальну причину дій, вчинків індивіда. Завдяки йому можна пояснити, що і навіщо людина робить. У контексті практичного заняття з педіатрії мотив визначається необхідністю професійного зростання для виконання низки завдань.

Студент у цьому випадку виступає суб'єктом освітньо-виховного процесу, а проблема виникає саме на етапі синтезу мотивацій до навчання та ступеня соціальної / навчальної активності [1, с. 1-5].

У загальному вигляді проблема мотивації навчання окреслює коло причин, які визначають різні форми виявлення активності тих, хто навчається.

У класифікації мотивів виділяють:

1) мотиви, покладені в основу навчальної діяльності;

2) мотиви для навчання та пізнання, пов'язані зі змістом та структурою навчальної діяльності.

У контексті підготовки студента-медика йдеться про: зацікавленість новими фактами, доповнення його знань про суть навчального предмета, а також бажання студента опанувати нові методики дослідження, проникати у етіопатогенез недуг, алгоритми дій, принципи діагностики та лікування:

1) мотиви пов'язані з самим процесом навчання, що спонукають до виявлення ознак інтелектуальної активності, подолання заборон чи перешкод при розв'язанні поставлених викладачем завдань.

Наприклад, розбір тяжкого клінічного випадку, підготовка виступу на конференції, самостійне складання плану діагностики та лікування для студента-випускника є тими викликами, які він мусить подолати у становленні як фахівця;

2) мотиви, які лежать поза самою навчальною діяльністю: соціальні мотиви, які відображають статус студента в групі та поза нею, престиж обраної професії.

Тут також виділяють один підпункт – необхідність для студента утвердитися в колективі; самовдосконалення, самовиховання та простійна праця над собою, готовність до боротьби за честь вузу чи академічної групи, утвердження в колективі.

Дуже важливою є конкуренція між студентами за рівень знань з педіатрії, особливо якщо слід виконати якусь індивідуальну чи громадську роботу, яка додає балів до загального рейтингу студента і підвищує шанси успішно скласти модуль:

1) мотив соціального престижу, мотив соціальної ідентифікації, мотив спілкування;

2) професійні мотиви;

3) утилітарні мотиви – отримання вигоди студентом від виконання навчального плану у вигляді зарплати, гідного місця в суспільстві після завершення навчання в рідному вузі;

4) мотиви самовизначення – постійне вдосконалення в професійному плані;

5) особистісні мотиви – прагнення до заохочення у вигляді доброї оцінки, стипендії (престижна мотивація), отримання вигоди - активація особистісного достатку (бажання набутти лідерських якостей).

До причин, які можуть знизити мотивацію до навчання у студента, належать:

1. Прагнення уникнути неприємностей чи конфліктів з батьками та викладачами;

2. Нестійкість бажань та потреб.

3. Низька вимогливість до себе та оточення.

4. Поверхневе вивчення дисципліни.

5. Орієнтування на результат навчального процесу, а не на самовдосконалення чи способи навчальної діяльності [2, с. 131-132; 5, с. 48-67; 7, с. 1-7].

Серед професійних цінностей найголовнішими для лікаря мають бути: шляхетність, людяність, відданість своїй справі та пацієнтам [3, с. 25-28; 5, с. 48-67; 7, с. 1-7]. Ці риси необхідно прищеплювати та розвивати вже зі студентської лави, оскільки вони суттєво допоможуть у подальшому становленні спеціаліста. Але мотивація до навчання і вивчення педіатрії залишає бажати кращого. Чому так відбувається? На це є декілька причин, які ми дозволимо собі згрупувати у соціально-економічну та особистісну групи. До соціально-економічних належить: падіння престижу професії педіатра і неонатолога, економічне зубожіння лікаря, у тому числі низька заробітна плата, дефіцит хорошого медичного обладнання та непідроблених якісних ліків, відсутність перспективи кар'єрного росту (для дільничних педіатрів тощо).

Окремо слід згадати про реформу медичної та освітньої галузі на сучасному етапі, яка полягає у переорієнтуванні первинної ланки надання допомоги на сімейну медицину. На наш погляд, подібні кардинальні зміни є неприпустимими у наших реаліях, оскільки мають бути здійснені поступово, а відсутність педіатра лише погіршить становище на місцях. Адже це спонукає випускника обирати інші більш престижні професії, а сотні тисяч малюків залишаться поза увагою фахівця і без якісної медичної допомоги.

До особистісних причин з боку самого студента віднесемо: страх перед дитиною та її обстеженням, лінощі, небажання працювати над собою, невміння налагодити адекватне спілкування із батьками хворого та ним самим.

Стимулюватиме мотивацію студента вивчати педіатрію, на наш погляд, установка на пріоритетність та престиж педіатричної професії, необхідність створити гармонійну родину, народити та виховати здорового нащадка.

Як ми вже зазначали раніше, проблема формування мотиву до навчання має глибший та ширший зріз – визначення професійної компетентності як такої [4, с.256, 7, с.1-7]. Можна розглядати професійну компетентність з наступних трьох позицій: особистісної; освітньої як кінцевого продукту навчання та самоосвіти; і, нарешті, професійної – йдеться про оцінку керівника або чиновника в медичній галузі тощо.

На наш погляд, більш правильним є наступний підхід до визначення компетентності: це - сукупність знань, отриманих у результаті здійснення освітньо-виховного процесу з подальшою ймовірністю застосувати отримані знання на практиці. Динамічність таких знань у ході виконання поставлених клінічних завдань окреслює у своїх працях М. Чошанов [7, с. 1-7]. На його думку, компетентність - це здатність індивіда проявляти гнучкість клінічного мислення, не обмежену типовою робочою програмою з дисципліни, що вивчається.

Особистість фахівця тим і вирізняється з-поміж інших, що він володіє здатністю приймати нестандартні і не завжди популярні рішення, відкидаючи заздалегідь хибні дії та прагнення (невміння зосередитися на пошуку правильного діагнозу, помилки в діагностично-лікувальному процесі тощо).

З іншого боку, компетентність – це невід’ємна риса, оцінка, що визначає ефективність / результативність дій індивіда, спрямованих на розв’язання певного клінічного завдання / проблеми [3, с. 25-28; 5, с. 48-67].

Вищезазначене дозволяє припустити, що компетентність фахівця сприймається як вимога до особистості, незалежно від статі, віку та соціального статусу, брати на себе відповідальність у прийнятті рішень та вирішенні щоденних ситуаційних завдань у клініці.

Ми погоджуємося з тезою про те, що професійна компетентність є відлагодженою, відрефлексованою системою соціально- та особистісно- значущих компетентностей [1, с. 1-5].

Низка дослідників наголошує на поєднанні теоретичного та практичного складників компетентностей на шляху здійснення практичної діяльності студентом-медиком. Більш широке поняття включає професійну компетентність як систему теоретико-практичних знань та вмінь, покликаних полегшити трудову діяльність [1, с.1-5; 3, с. 25-28; 7, с.1-7] .

Окремо слід згадати праці С. Дружилова, що поєднував у понятті компетентності знання зі сфери педагогіки та психології. Ми ж додамо у цьому контексті навички професійного спілкування з царини соціальної психології [7, с. 1-7] .

Професійне спілкування вимірюється багатофакторною площиною знань викладача та засобів їх застосування в різних сферах діяльності. Насамперед ідеться про ціннісні орієнтири, згадані вище, а також культуру поведінки спеціаліста, зовнішній вигляд, манеру спілкування, світоглядну позицію [6, с. 10-24].

Таким чином, отримані в процесі опрацювання літературних джерел дані засвідчили необхідність виділення рівнів професійної компетентності. Це, зокрема, здатність студента до навчання та самонавчання, професійна підготовка, професійний досвід, професіоналізм [1, с. 1-5].

Здатність до навчання формується, на нашу думку, зі шкільної лави як уміння зорієнтуватися, зосередитися та самоорганізуватися. Ця здатність індивіда демонструє певні інтелектуальні функції, закладені при народженні та розвинуті в процесі життя і пізнання[2, с.131-132; 3, с. 25-28; 5, с. 48-67; 7, с.1-7]. Професійна підготовленість фахівця формується впродовж студентського життя та є закономірним наслідком навчально-виховного процесу [8, с. 189-192]. Професіоналізм і професійний досвід виникають вже на етапі післядипломної освіти лікаря та безпосередньої роботи з пацієнтом. Ще один аспект професійної компетентності підкреслив у своєму дослідженні С. Нелюбов [1, с.1-5; 7, с.1-7]. Він стверджував, зокрема, про те, що професійна компетентність визначається навчанням, підготовкою конкретного спеціаліста з позиції цілісно-концептуального підходу. Йдеться також про визнання цінності та гідної оплати праці лікаря, дотримання службової етики, володіння прийомами саморегуляції, саморозвитку та самоосвіти [5, с. 48-67; 7, с.1-7; 8, с.189-192].

Можна погодитися з думкою вчених про структурованість поняття «компетентність» та розмежування її окремих видів. Існують базові, ключові та спеціалізовані професійні компетентності (О. Даутова, І. Зімняя, Н. Кузьміна, А. Хуторський) [5, с. 48-67; 6, с.10-24; 7, с.1-7].

Базові компетентності визначають специфіку певної трудової діяльності. Для лікаря-педіатра - це вміння, зрілість, емпатійність, чутливість, зібраність у складних ситуаціях та вміння поспілкуватися з різним контингентом – з онкохворими та пацієнтами інфекційних стаціонарів, дітьми-інвалідами тощо.

Ключові компетентності включають прояви індивіда, а спеціальні, натомість, визначають вузьку спрямованість професійних якостей у площину виконання конкретних завдань [8, с. 189-192]. Виділяють чотири види професійної компетентності [7, с. 1-7]:

- 1) спеціальна професійна компетентність – сукупність не лише знань, але й їх реалізація на практиці;
- 2) соціальна компетентність характеризується наявністю ознак професійного спілкування та вмінням застосовувати засоби соціальної взаємодії;
- 3) особистісна професійна компетентність визначається наявністю засобів самовияву та самореалізації, покликаних протистояти професійній деформації (сукупність рис, що імплементуються у внутрішнє «Я» особистості, викликані професійними особливостями);
- 4) індивідуальна професійна компетентність, що окреслена засобами саморегуляції та професійного зростання, наявністю стійкої професійної мотивації, відсутністю професійного «зношування» та «старіння».

Загалом структурні компоненти існують у тісній взаємодії та визначаються поза колом основної трудової діяльності індивіда.

До таких структурних елементів відносять:

- 1) когнітивний (сукупність знань про предмет, що визначає сутність професійної спрямованості предмета, який вивчається);
- 2) діяльний (практичний досвід);
- 3) оперативно-технологічний (сукупність знань та вмінь практичного вирішення завдань);
- 3) особистісний (сукупність індивідуально-психологічних якостей та здібностей, цілеспрямованість спеціаліста); ціннісно-мотиваційний (сукупність орієнтирів, мотивів, адекватних меті та завданням навчання, прояв світоглядної позиції);
- 4) рефлексивний (здатність міркувати логічно, оцінювати, прогнозувати, креативно мислити) [2, с.131-132; 5, с. 48-67; 7, с.1-7].

Підготовка такого спеціаліста вимагає застосування цілісно-практично зорієнтованого підходу до професії (чітке уявлення про суть предмета, що вивчається), визначення цінності праці (мотивація до навчання), оптимальна технологічна підготовка процесу навчання, навички саморегуляції, самоорганізації та самоосвіти [2, с. 97-98, с. 131-132; 3, с. 25-28; 5, с. 48-67; 7, с.1-7]. Компетентність майбутнього медика повинна формуватися в аудиторній, та в більшій мірі – позааудиторній роботі.

При цьому мають застосовуватися різні методи та засоби навчання, покликані оптимізувати креативний (рефлексивний) складник особистості фахівця [3, с. 25-28; 5, с. 48-67; 7, с. 1-7] .

Можна, зокрема, комбінувати дискусію, «мозковий штурм», кейс-метод. Щоправда, такі методи можна застосовувати лише при викладанні педіатрії шестикурсникам, оскільки робочою програмою для них передбачено більше годин на самостійну роботу та теоретико-практичну підготовку. Що стосується молодших курсів, то творчий складник процесу навчання обмежений навчальним планом і структурою практичного заняття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Незаперечною роллю у роботі викладача кафедри педіатрії в контексті стимуляції мотивів до навчання відіграє залучення майбутнього медика до практичної роботи у відділеннях стаціонару та кабінетах поліклінічного прийому, до наукового гуртка на кафедрі з подальшою підготовкою проблемних доповідей, нічних чергувань у стаціонарі з викладачем, щоденних ранкових доповідей про роботу на приймальному відділенні лікарні, опанування новими технологіями в діагностиці тощо.

Отже, мотивація студента-випускника до навчання є способом та кінцевою метою навчання. Цей критерій є пріоритетним та співвідносним з професійною компетентністю як компонентом особистості спеціаліста, до того ж, суттєво впливає на її кінцеве формування. Саме це дає можливість застосувати теоретичні знання на практиці для набуття та шліфування необхідних клініцисту знань і вмінь.

1. Абашина В. В. Становление субъектной позиции будущих педагогов дошкольного образования в образовательном процессе вуза / В. В. Абашина// Концепт. – № 56. – 2013. – С. 1-5.
2. Бондарчук Е. И. Основы психологии и педагогики / Е. Бондарчук, Л. Бондарчук / Курс лекций. – К. : МАУП, 2001. – 168 с.
3. Введение в педагогическую деятельность: Учеб. пособие для студ. высших педагогических учебных заведений / А. С. Роботова, Т. В. Леонтьева, И. Г. Шапошникова и др.; Под ред. А. С. Роботовой. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
4. Волюнкин В. И. Педагогика в схемах и таблицах. Учебное пособие: рекомендовано УМО в качестве учебного пособия для студентов высших учебных заведений / Волюнкин В. И. – Ростов-н/Д: Феникс, 2009. – 282 с.
5. Гордієнко В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації: професіогенез особистості / В. І. Гордієнко // Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навч. посіб. / За ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – Хмельницький : ТУП, 2001. – С. 48-67.
6. Дахин А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования /А. Н. Дахин // Педагогические технологии. – 2007. – № 4. – С. 10-24.
7. Жмакина Н. Л. Формирование профессиональной компетентности специалиста образовательного учреждения / Н. Л. Жмакина, Е. Г. Комолова // Вестник Нижневартковского государственного ун-та. – 2010. – № 1. – С.1-7.
8. Кондурар М. В. Понятие компетенция и компетентность в образовании / М. В. Кондурар // Вектор науки ТГУ. – № 1 (8). – 2012. – С.189-192.

Reference

1. Abashina V. V. Stanovlenie sub'ektnoj pozicii budushhijh pedagogov doshkol'nogo obrazovanija v obrazovatel'nom processe vuza / V. V. Abashina// Konzept. – № 56. – 2013. – S. 1-5.
2. Bondarchuk E. I. Osnovy psihologii i pedagogiki / E. Bondarchuk, L. Bondarchuk / Kurs lekcij. – K. : MAUP, 2001. – 168 s.
3. Vvedenie v pedagogicheskiju dejatel'nost': Ucheb. posobie dlja stud. vysshijh pedagogicheskijh uchebnyh zavedenij / A. S. Robotova, T. V. Leont'eva, I. G. Shaposhnikova i dr.; Pod red. A. S. Robotovoj. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2002. – 208 s.
4. Volynkin V. I. Pedagogika v shemah i tablicah. Uchebnoe posobie: rekomendovano UMO v kachestve uchebnogo posobija dlja studentov vysshijh uchebnyh zavedenij / Volynkin V. I. – Rostov-n/D: Feniks, 2009. – 282 s.
5. Гордієнко В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації: професіогенез особистості / В. І. Гордієнко // Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навч. посіб. / За ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – Хмельницький : ТУП, 2001. – С. 48-67.
6. Dahin A. N. Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovanija /A. N. Dahin // Pedagogicheskie tehnologii. – 2007. – № 4. – S. 10-24.
7. Zhmakina N. L. Formirovanie professional'noj kompetentnosti specialista obrazovatel'ного uchrezhdenija / N. L. Zhmakina, E. G. Komolova // Vestnik Nizhnevartovskogo gosudarstvenogo un-ta. – 2010. – № 1. – S.1-7.
8. Kondurar M. V. Ponjatie kompetencija i kompetentnost' v obrazovanii / M. V. Kondurar // Vektor nauki TGU. – № 1 (8). – 2012. – S.189-192.